

Małgorzata Pawlus*

Rodziny w Polsce – charakterystyka demograficzna

Families in Poland – demographic characteristics: The article describes the Polish families in light of demographic characteristics and trends of major demographic phenomena observed between 2000 and 2014. In the first section the author presents selected data on vital statistics, including marriages, separations, divorces, births. The second part focuses on the crucial data on the size and structure of households and families. The brief examination of this question is conducted on the basis of Population and Housing Census 2011.

Słowa kluczowe: *zawieranie i rozpad małżeństw, urodzenia, gospodarstwa domowe, typy rodzin, struktura rodzin, rodziny niepełne, rodziny wielodzietne*

Keywords: *marriages contracted and dissolved, births, households, types of families, structure of families, single parent families, large families*

* Doktor nauk politycznych, adiunkt w Instytucie Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego; e-mail: m.pawlus@uksw.edu.pl

---

Wstęp

U podstaw przemian demograficznych w Polsce, które rozpoczęły się w latach 90. XX wieku i prowadzą do trwałych przekształceń struktur wieku ludności, leżą zmiany w modelu rodziny. Zmieniające się wzorce życia rodzinnego, które rozprzestrzeniają się w całej Europie, dotyczą opóźniania tworzenia związków i rodzenia pierwszego dziecka, spadku płodności oraz deinstytucjonalizacji i destabilizacji rodziny. Dotychczas te dwa ostatnie procesy w niewielkim stopniu odnosiły się do polskiego społeczeństwa, a obserwowane zmiany postaw i zachowań matrymonialnych i prokreacyjnych były uzasadniane koniecznością dostosowania się do nowych warunków ekonomicznych i społecznych. Oczekiwany przełomem dla trwającej

„depresji urodzeń” i „depresji małżeństw” miało być wejście w dorosłość licznych roczników urodzonych na początku lat 80. Jednakże poza krótkotrwałą zmianą trendów w zakresie małżeńskości i urodzeń, odbudowa płodności nie nastąpiła, a wzmożona emigracja ludzi młodych przyspieszyła proces starzenia się populacji. Ponadto pojawiły się symptomy postępującej transformacji demograficznej rodzin oznaczającej jej narastającą dezintegrację, co potwierdziły wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 (NSP 2011).

Celem artykułu jest przedstawienie liczby i struktury gospodarstw domowych oraz rodzin w kontekście aktualnych procesów demograficznych w Polsce. Podstawą tworzenia większości rodzin w Polsce jest małżeństwo, dlatego w pierwszej kolejności opisane zostaną zmiany wzorca zawierania i rozpadu małżeństw oraz ich wpływ na poziom urodzeń. W dalszej kolejności będzie to analiza zmian w liczbie i strukturze gospodarstw domowych i rodzin w świetle wyników NSP 2011. W charakterystyce uwzględnione zostaną m.in. typy rodzin biologicznych, rodziny z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu, rodziny niepełne i wielodzietne. Analiza dotyczy wybranych zmian demograficznych po roku 2000. Źródłem informacji są bieżące dane i publikacje Głównego Urzędu Statystycznego, w szczególności „Rocznik Demograficzny GUS” 2015 oraz wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011.

Zawieranie małżeństw

Początek obecnego stulecia przyniósł kontynuację spadku liczby zawieranych małżeństw do poziomu 191,8 tys. w 2004 r., a następnie w latach 2005–2008 ich liczba zwiększyła się do 257,7 tys. w 2008 r. Od tego czasu ponownie obserwowany był malejący trend z rekordowo niską liczbą nowych związków w 2013 r., których zawarto zaledwie 180 tys. (wykres 1). W roku 2014 liczba małżeństw wzrosła do 188 tys., w tej liczbie 58% stanowiły nowe związki w miastach. Zdaniem demografów wzrosty i spadki liczby małżeństw mają wpływ na zmiany w liczbie urodzeń w perspektywie kolejnych 2–3 lat po zawarciu związku¹.

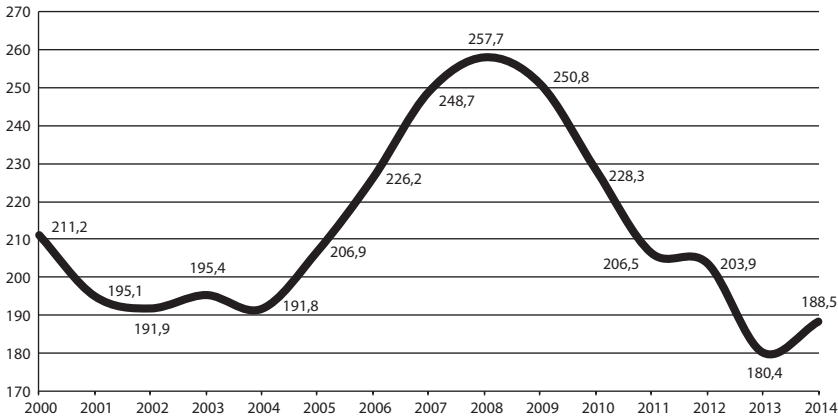
W minionych dwóch dekadach zmniejszanie się liczby małżeństw uzasadniano niższą skłonnością młodych do wchodzenia w związki oraz częst-

---

¹ GUS, *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2014 roku*, Warszawa 2015, s. 6, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/12/5/1/podstawowe_informacje_o_rozwoju_demograficznym_polski_do_2014.pdf [dostęp: 20 listopada 2015 r.].

Wykres 1. Liczba małżeństw w Polsce w latach 2000–2014

(w tys.)

Źródło: na podstawie GUS, *Struktura ludności, tabl. 2. Ludność, ruch naturalny i migracje w latach 1946–2014*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/16/1/1/tablica_2.xls [dostęp: 20 listopada 2015 r.].

szym i dłuższym pozostaniem w stanie panięńskim i kawalerskim. Przejawem zmiany wzorca zawierania małżeństw był wzrost wieku nowożeńców. W 2000 r. ok. 42% mężczyzn i 62% kobiet zawarło małżeństwo przed 25. rokiem życia, a w 2013 r. w tej grupie wiekowej było to już zaledwie 17% ślubujących mężczyzn i 34% kobiet. Mediana wieku nowożeńców² podwyższa się w stałym tempie – o rok w ciągu kolejnych pięciu lat i w 2000 r. wyniosła 26 lat dla panów młodych i 24 lata dla panien młodych, a w 2013 r. było to odpowiednio 29 i 27 lat. Nowożeńcy w miastach są o ok. 2 lata starsi od mieszkających na wsi. Nastąpiło przesunięcie największego natężenia zawierania małżeństw z 20–24 na 25–29 lat. Odraczanie małżeństw jest konsekwencją wzrostu aspiracji edukacyjnych osób młodych, o czym może świadczyć dynamiczny wzrost odsetka nowożeńców z wykształceniem wyższym. W 2014 r. prawie 49% panien młodych i ok. 35% panów młodych legitymowało się wykształceniem wyższym (w 2000 r. było to odpowiednio 15% i 13%)³.

² Mediana wieku (wiek środkowy) jest parametrem wyznaczającym granicę wieku, którą połowa nowożeńców już przekroczyła, a drugiej połowy jeszcze nie osiągnęła.

³ GUS, *Podstawowe informacje, op. cit.*, s. 8. oraz „Rocznik Demograficzny GUS” 2015, s. 218, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/3/9/1/rocznik_demograficzny_2015.pdf [dostęp: 10 listopada 2015 r.].

Innym stałym trendem był spadek współczynnika pierwszych małżeństw⁴, który na początku pierwszej dekady XXI wieku osiągnął wartość 0,57 zarówno dla mężczyzn, jak i dla kobiet. Oznaczało to, że odsetek osób kiedykolwiek zamężnych lub żonatyh wynosił tylko 57%. W ostatnich latach nastąpił niewielki wzrost intensywności zawierania pierwszych związków (0,64 dla mężczyzn i 0,68 dla kobiet w 2010 r.)⁵. Ponadto od kilku lat w wiek aktywności matrymonialnej wchodzi coraz mniej liczne roczniki urodzone w latach 90.⁶ W roku 2010 w grupie wiekowej najczęstszego zawierania małżeństwa, tj. 25–29 lat, było ok. 3269 tys. kobiet i mężczyzn, a w 2014 r. już tylko 2929 tys.⁷ i taka spadkowa tendencja utrzyma się w kolejnej dekadzie.

Odkładanie ślubu jest również konsekwencją rosnącej skłonności młodych do pozostawania w związkach nieformalnych. Nie są one wprawdzie traktowane jako alternatywa dla małżeństwa, ale forma przejściowa przed zawarciem związku. Jednakże obserwowana jest duża dynamika zmian wchodzenia w kohabitację. O ile w pierwszej połowie lat 90. tylko ok. ¼ związków małżeńskich była poprzedzona wspólnym zamieszkiwaniem przed ślubem, o tyle w latach 2005–2011 było to już 60%. Zmiana trendu w formowaniu związków w Polsce oznacza, że model marginalny (poprzedzanie małżeństwa kohabitacją) staje się modelem dominującym. Jednakże związki nieformalne w Polsce są dosyć krótkie, a silnym bodźcem do ich przekształcenia w małżeństwo jest perspektywa przyjścia na świat dziecka. W 2011 r. kohabitacje stanowiły tylko 4% istniejących związków (w 2002 r. było to około 2%)⁸.

Charakterystycznym elementem wzorca zawierania małżeństw jest stosunkowo wysoki udział pierwszych związków, tj. panien z kawalerami, które wśród ogółu par ślubujących w 2014 r. stanowiły ok. 82% (na wsi 88%).

⁴ Współczynnik pierwszych małżeństw – stosunek liczby osób o stanie cywilnym kawaler/panna zawierających związek małżeński po raz pierwszy w danym okresie, do całkowitej liczby osób o stanie cywilnym kawaler/panna z tego okresu, <http://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/867,pojecie.html> [dostęp: 21 listopada 2015 r.].

⁵ Por. Eurostat, *Marriage indicators*, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> [dostęp: 21 listopada 2015 r.].

⁶ Od 1983 r., kiedy urodziło się ponad 723 tys. dzieci, ta liczba systematycznie zmniejszała się aż do 351 tys. w 2003 r.

⁷ „Rocznik Demograficzny GUS” 2015, s. 137–138.

⁸ Zob. A. Matysiak i in., *Między zmianą światopoglądową a ograniczeniami dnia codziennego: Jakie przyczyny przemian rodziny w Polsce? Jakie rekomendacje dla polityki?*, Instytut Statystyki i Demografii, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2013, s. 7–8.

Udział małżeństw powtórnych, zawieranych przez osoby rozwiedzione lub owdowiałe w ostatnich latach zwiększył się, w szczególności odnośnie do związków tworzonych przez przynajmniej jedną osobę po rozwodzie, z ok. 12% w 2002 r. do ponad 17% w 2014 r.⁹. Większość małżeństw w Polsce ma charakter wyznaniowy, tzn. są zawierane w kościołach i jednocześnie rejestrowane w urzędach stanu cywilnego. Jednakże od dekady wyraźnie spada skłonność do ślubów wyznaniowych. O ile w latach 2001–2004 stanowiły 73% wśród ogółu zawieranych małżeństw, to w 2014 r. ich udział zmniejszył się do ok. 63%. Obniżenie odsetka małżeństw wyznaniowych jest obserwowane zarówno w miastach, jak i na wsi, przy zachowaniu stale znacznej różnicy rzędu 12–13 punktów procentowych (pkt proc.). Na terenach wiejskich prawie $\frac{3}{4}$ wszystkich formalnie zawartych związków w 2013 r. miało charakter wyznaniowy¹⁰.

O skali zmian wzorca małżeństw informują również zmiany struktury ludności według stanu cywilnego faktycznego¹¹, obserwowane w okresie 2002–2011 (tabela 1). Wyniki spisowe wskazują, że przy nieznacznych zmianach udziału osób owdowiałych (9,2% w 2002 r. i 9,5% w 2011 r.) oraz proporcji kawalerów i panien (27,9% i 27,6%), obniżył się o 1,5 pkt proc. odsetek osób pozostających w związkach małżeńskich i o 1,1 pkt proc. wzrósł udział osób rozwiedzionych. W strukturze populacji osoby kohabujące stanowiły w 2011 r. zaledwie 2%, jednakże ich liczba wzrosła od roku 2002 prawie o $\frac{2}{3}$ (z 396 tys. w 2002 do ok. 644 tys. w 2011 r.). Partnerzy żyjący w związkach nieformalnych w 80% zamieszkują w mieście¹².

W 2014 r. istniało w Polsce ok. 9002,3 tys. małżeństw. Od 2011 r. ich liczba maleje, tj. każdego roku liczba nowo zawartych małżeństw jest niższa od liczby małżeństw rozwiązanych przez śmierć lub przez rozwód, co skutkuje ujemnym saldem małżeństw, które w 2014 r. wyniosło ponad 35 tys. (w miastach różnica ta wyniosła – 45 tys., a na wsi +10 tys.)¹³.

⁹ Zob. „Rocznik Demograficzny GUS” 2015, s. 212–214, 232.

¹⁰ Rządowa Rada Ludnościowa, *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2013–2014*, s. 61, http://bip.stat.gov.pl/download/gfx/bip/pl/defaultstronaopisowa/461/1/1/raport_rrl_2013-2014.pdf [dostęp: 10 listopada 2015 r.] oraz „Rocznik Demograficzny GUS” 2015, s. 193.

¹¹ Kategorię „faktycznego”, w odróżnieniu od „prawnego”, stanu cywilnego zastosowano po raz pierwszy w NSP 2002.

¹² GUS, *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2013, s. 68–69, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_ludnosc_stan_str_dem_spo_NSP2011.pdf [dostęp: 10 listopada 2015 r.].

¹³ „Rocznik Demograficzny GUS” 2015, s. 185.

Tabela 1. Ludność Polski w wieku 15 lat i więcej według stanu cywilnego faktycznego, według NSP 2002 i 2011

Stan cywilny	2002		2011	
	w tys.	w %	w tys.	w %
OGÓŁEM	31 288,4	100,0	32 679,6	100,0
Kawalerowie i panny	8 732,0	27,9	9 023,6	27,6
Żonaci i zamężne	17 703,8	56,6	18 019,3	55,1
Partnerzy i partnerki	396,1	1,3	643,8	2,0
Wdowcy i wdowy	2 871,0	9,2	3 093,8	9,5
Rozwiedzeni	1 030,0	3,3	1 447,4	4,4
W separacji	309,2	1,0	185,1	0,6
Nieustalony	246,4	0,8	266,6	0,8

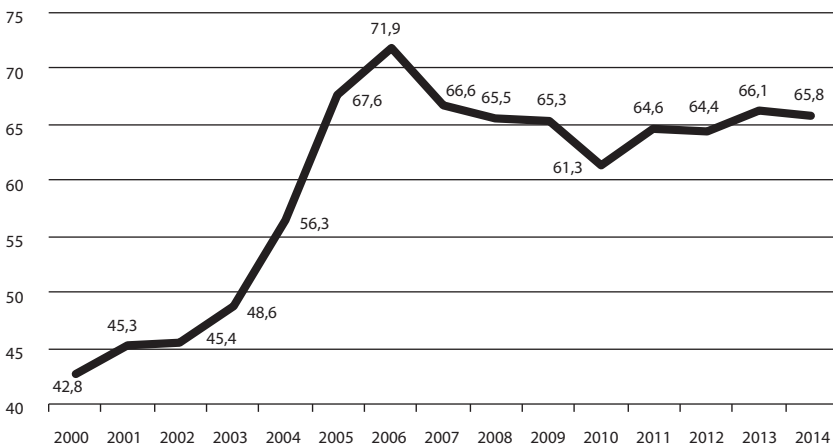
Źródło: zestawienie na podstawie danych GUS, *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2013, s. 68.

Rozpad małżeństw

Niższej skłonności do zawierania związków małżeńskich towarzyszy osłabienie trwałości już istniejących. W 2014 r. rozpadło się prawie 220 tys. małżeństw, z tego 70% z powodu śmierci współmałżonka i 30% z powodu rozwodu. Mimo że to zgon małżonka (najczęściej męża) jest podstawową przyczyną rozpadu związków, to od dekady wyraźnie wzrasta udział rozwodów. Do 2002 r. przeciętnie rozwiązywano 40–45 tys. związków rocznie, a od 2003 r. odnotowano znaczny ich wzrost do rekordowej liczby prawie 72 tys. w 2006 r. W kolejnych latach liczba rozwodów ustabilizowała się na poziomie 64–66 tys. rocznie (wykres 2).

W 2014 r. na 10 tys. istniejących małżeństw z powodu rozwodu rozpadło się 73, podczas gdy w 2000 r. dotyczyło to 47. Intensywność rozwodów jest dwukrotnie wyższa w mieście niż na wsi i wynosi odpowiednio 90 i 46 na 10 tys. istniejących małżeństw (w 2000 r. było to 65 i 18)¹⁴. Województwami o najwyższym natężeniu rozwodów były: lubuskie, kujawsko-pomorskie, dolnośląskie i zachodniopomorskie (współczynnik 2‰ przy średniej krajowej 1,7). W 2014 r. rozwiodło się ok. 66 tys. par małżeńskich. W tej liczbie 74% orzeczeń dotyczyło mieszkańców miast, 25% mieszkańców wsi i 1% zagranicy. W przeliczeniu na 1 tys. nowo zawartych małżeństw rozpadło się 349 związków (w 2000 r. było to 203), czyli statystycznie na trzy zawarte

¹⁴ Por. GUS, *Struktura ludności, tabl. 4. Małżeństwa zawarte i rozwiązane w latach 1970–2014*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/16/1/1/tablica_4.xls [dostęp: 30 listopada 2015].

Wykres 2. Liczba rozwodów w Polsce w latach 2000–2014 (w tys.)

Źródło: jak pod wykresem 1.

małżeństwa jedno rozpada się. Mimo że na obszarach wiejskich jest mniej rozwodów, to odnotowano większą dynamikę zmian¹⁵.

Dane dotyczące wieku rozwodzących się par wskazują, że czynnikiem zwiększającym ryzyko rozwodu jest młody wiek zawarcia małżeństwa. W 2014 r. wśród rozwodzących się aż 67% kobiet i 47% mężczyzn zawarło ślub przed 25. rokiem życia¹⁶. Jeżeli weźmiemy pod uwagę staż rozwodzących się małżeństw, to 45% z nich miało za sobą nie więcej niż 9 lat pożycia, kolejne 28% od 10 do 19 lat, 18% od 20–29 i prawie 9% lat 30 i więcej. Wraz z długością trwania związku spada odsetek rozwodzących się par, jednak zdaniem demografów od 2000 r. wyraźnie wzrasta rozpad małżeństw o długim stażu 20 lat i więcej, bowiem w 2001 r. ich udział wynosił 23%, a w 2014 r. już prawie 27%¹⁷.

Statystycznie rozwodzący się małżonkowie przeżywają ze sobą ok. 14 lat. Mężczyźni rozwodnicy zazwyczaj są w wieku 40–41 lat i legitymują się wykształceniem zasadniczym zawodowym (37%) lub średnim (33%). Rozwodzące się kobiety mają ok. 38 lat i wykształcenie średnie (38%) lub wyższe (30%). Najczęściej powództwo o rozwód wnosi kobieta (⅔ przypad-

¹⁵ „Rocznik Demograficzny GUS” 2015, s. 242, Rządowa Rada Ludnościowa, *Sytuacja demograficzna Polski, op. cit.*, s. 82.

¹⁶ „Rocznik Demograficzny GUS” 2015, s. 247.

¹⁷ Rządowa Rada Ludnościowa, *Sytuacja demograficzna Polski, op. cit.*, s. 84.

ków) i pary rozchodzą się bez orzekania o winie (74% rozwodów). Odsetek orzeczeń o winie męża to 17%, o winie obu stron 5% i o winie żony 4%¹⁸. Niezmiennie w orzeczeniach rozwodów jako najczęstsze przyczyny rozpadu małżeństw podawane są: niedochowanie wierności, nadużywanie alkoholu i niezgodność charakterów. Przyczyny te mają charakter wyłączny lub są powiązane z innymi, takimi jak: naganny stosunek do członków rodziny, trudności mieszkaniowe, nieporozumienia na tle finansowym, niedobór seksualny, dłuższa nieobecność, różnice światopoglądowe. Cechą charakterystyczną jest, że od lat rośnie odsetek wskazań niezgodności charakterów małżonków (z 31% w 2001 r. do 41% w 2014 r.) oraz traci na znaczeniu niewierność (26% w 2001 r. i 22% w 2014 r.) i alkoholizm małżonka (24% w 2001 r. i 18% w 2014 r.)¹⁹. Wśród rozwiedzionych w 2014 r. małżeństw ok. 58% wychowywało nieletnie dzieci (w wieku do 18 lat). Decyzją sądu opieka nad dziećmi najczęściej przyznawana jest matce (61% przypadków w 2014 r.), w dalszej kolejności obojgu rodzicom (33% w 2014 r.), a wyłącznie ojcu jedynie w ok. 4,5% przypadków²⁰. Wśród rozwodzących się małżeństw z małoletnimi dziećmi 24 tys. stanowiły pary z jednym dzieckiem, prawie 12 tys. z dwojgiem dzieci, 1,8 tys. z trojgiem i 478 z czworgiem i więcej, co może wskazywać na większą trwałość rodzin z dziećmi. Prawie $\frac{3}{4}$ rozwodzących się małżeństw mieszka w miastach. Na 100 rozwodzących się par przypada ok. 145 dzieci. Wśród 55 tys. dzieci, które w 2014 r. doświadczyły rozvodu rodziców, najliczniejsza grupa wiekowa to 7–15 lat (ok. 28 tys.) i 3–6 lat (16,6 tys.)²¹.

Czynnikiem, który w założeniu ma ograniczyć liczbę rozwodów, jest instytucja separacji. Wprowadzona została w polskim prawie rodzinnym w 1999 r. i miała stanowić alternatywną dla rozwodu formę rozwiązania cywilnoprawnych więzi między małżonkami. Jednak statystycznie wciąż jest to zjawisko marginalne – liczba orzeczonych w ostatnich latach separacji waha się od 2 do 3 tys. Jedynie w latach 2004–2005 wystąpił krótkotrwały, skokowy wzrost ich liczby do 5,9 tys. i 11,6 tys. W 2014 r. w Polsce orzeczono 1918 separacji, z tego 1395 w miastach i 515 na wsi. Najczęściej są prawomocnie orzekane z powództwa żony (67% w 2014 r.). Jeżeli chodzi o liczbę dzieci, to połowa separowanych małżeństw jest bezdzielna, z jednym dzieckiem jest 27%, z dwojgiem 17%, a troje i więcej dzieci jest

¹⁸ GUS, *Podstawowe informacje*, op. cit., s. 9; „Rocznik Demograficzny GUS” 2015, s. 242, 249.

¹⁹ *Ibidem*, s. 249; Rządowa Rada Ludnościowa, *Sytuacja demograficzna Polski*, op. cit., s. 89.

²⁰ „Rocznik Demograficzny GUS” 2015, s. 258.

²¹ *Ibidem*, s. 256.

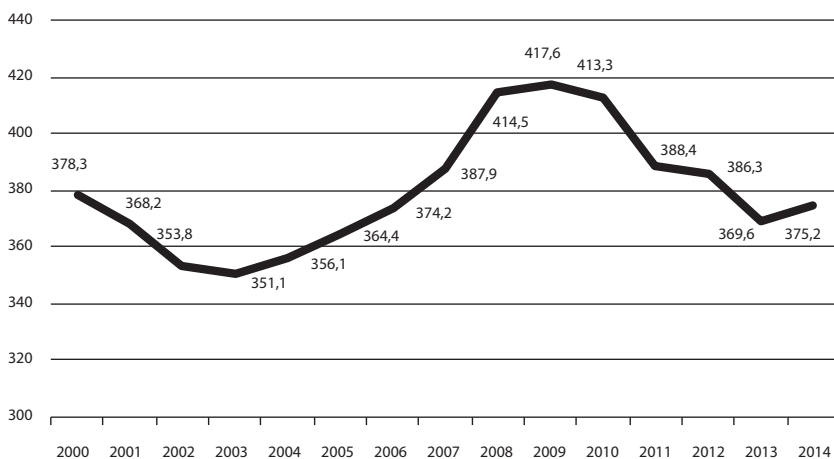
w ponad 6% związków²². W ostatnich latach corocznie znoszonych jest ok. 250–280 separacji. Nawet jeżeli odsetek separowanych małżeństw, które wracają do pożycia małżeńskiego, nie jest duży, to w ciągu minionych kilkunastu lat ok. 60 tys. par skorzystało z tej możliwości prawnej. Opóźnianie momentu zawierania małżeństw i czynniki osłabiające ich trwałość są wyraźnymi symptomami transformacji demograficznej, która prowadzi m.in. do zmian w liczbie urodzeń i strukturze rodzin, które odnotowano w latach 2002–2011.

Urodzenia

Początek obecnego stulecia oznaczał kontynuację trendu spadku liczby urodzeń, trwającego w Polsce nieprzerwanie od połowy lat 80. W 2003 r. osiągnęliśmy rekordowo niski poziom 351 tys. urodzeń, po czym od 2004 r. ich liczba zaczęła się zwiększać, co było uzasadniane przechodzeniem do rodzicielstwa licznych roczników urodzonych na przełomie lat 70. i 80 ubiegłego wieku. W roku 2009 mieliśmy szczyt urodzeń – na świat przyszło 417,6 tys. dzieci i w następnych latach obserwowany był ponowny spadek do 369,6 tys. w 2013 r. (wykres 3). Kolejny wzrost nastąpił w 2014 r., urodziło się bowiem 375 tys. dzieci (w tym 218 tys. w miastach i 157 tys. na wsi).

Wykres 3. Liczba urodzeń w Polsce w latach 2000–2014

(w tys.)

Źródło: jak pod wykresem 1.

²² *Ibidem*, s. 238–239.

Współczynnik urodzeń (liczony na 1000 ludności) wyniósł 9,7; co oznacza, że na każde 10 tys. mieszkańców urodziło się 97 dzieci. W Polsce obserwujemy wyższe natężenie urodzeń na wsi niż w mieście (odpowiednio współczynnik 10,3 i 9,4‰ w 2014 r.). Odnotowano również zróżnicowanie regionalne współczynnika urodzeń, który najwyższą wartość osiągnął w województwach: pomorskim, mazowieckim i wielkopolskim (10,7‰); a najniższą w świętokrzyskim i opolskim (odpowiednio 8,5 i 8,6‰)²³.

Zmiany w liczbie urodzeń były przede wszystkim spowodowane spadkiem poziomu płodności kobiet. Stabilny rozwój demograficzny, gwarantujący zastępowalność pokoleń, wymaga utrzymania współczynnika dzietności na poziomie 2,12 (gdą w danym roku na 100 kobiet w wieku rozrodczym przypada średnio 212 urodzonych dzieci). W ostatnich latach wartość tego współczynnika oscylowała między 1,22 (2003 r.) a 1,39 (2009 r.). W 2014 r. wyniósł on 1,29; przy czym dla kobiet w miastach 1,22, a dla mieszkanek wsi 1,39²⁴. Konsekwencją długookresowego utrzymywania się tak niskiej dzietności w Polsce będą trwałe przekształcenia struktury wiekowej i spadek rozmiaru populacji.

Niższa płodność kobiet jest związana z wzrastającym średnim wiekiem urodzenia pierwszego dziecka. W 2014 r. wyniósł on 27,4 roku i od początku tego stulecia podniósł się o 3 lata. Coraz późniejsze macierzyństwo jest uwarunkowane innymi wyborami życiowymi kobiet, dotyczącymi edukacji, pracy, małżeństwa. Ważnym symptomem obniżania płodności są również zmiany w strukturze urodzeń według kolejności urodzenia dziecka. Wieloletnią tendencją jest wzrost udziału urodzeń pierwszych i drugich przy równoczesnym spadku urodzeń wyższej kolejności. W skali ogólnopolskiej udział urodzeń pierwszych i drugich zwiększył się z 78,2% w roku 2000 do 84,9% w 2014 r. W tym czasie o ponad połowę spadł odsetek urodzeń czwartych i dalszych z 9,5% do 4,5²⁵.

Większość dzieci w Polsce rodzi się w rodzinach tworzonych przez prawnie zawarte związki małżeńskie, jednakże systematycznie wzrasta liczba i odsetek urodzeń pozamałżeńskich. Od początku tego stulecia liczba

²³ *Ibidem*, s. 296.

²⁴ *Ibidem*, s. 297.

²⁵ Zob. GUS, *Struktura ludności, tabl. 5. Urodzenia w latach 1970–2014*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/16/1/1/tablica_5.xls; *tabl. 6. Urodzenia żywe według kolejności urodzenia dziecka u matki w latach 1960–2014*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/16/1/1/tablica_6.xls; *tabl. 7. Dzietność kobiet w latach 1960–2014*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/16/1/1/tablica_7.xls [dostęp: 30 listopada 2015 r.].

urodzeń pozamałżeńskich podwoiła się z ok. 45 tys. w 2000 r. do ponad 90 tys. w 2014 r. W tej liczbie ponad 63% urodzeń przypadło na miasta (57 tys. urodzeń). Urodzenia pozamałżeńskie stanowią obecnie 24% ogółu urodzeń, a w miastach ich udział jest wyższy niż na wsi (odpowiednio 26,5% i 21%). Przy czym odnotowano większą dynamikę zmian na obszarach wiejskich (w 2000 r. było 8,8%). Możemy również wskazać na zróżnicowanie regionalne – w 2014 r. ekstremalne odsetki odnotowano na obszarach wiejskich województwa zachodniopomorskiego (46,2%) oraz małopolskiego (9,9%). Wzrost urodzeń dzieci pozamałżeńskich może być wskaźnikiem zmian sytuacji rodzinnej dzieci w Polsce, bowiem prawie ¼ z nich będzie wychowywana w związkach nieformalnych lub w rodzinach niepełnych.

Stan i struktura gospodarstw domowych²⁶

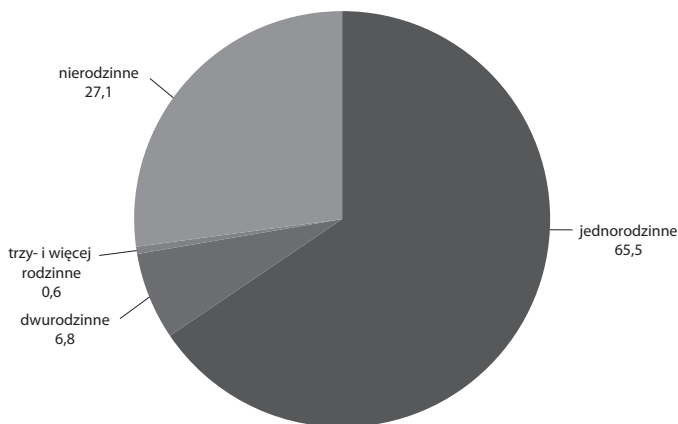
Konsekwencją określonych postaw oraz zachowań matrymonialnych i prokreacyjnych są zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw domowych i rodzin. Szczegółowych informacji odnośnie do liczby i typów rodzin dostarczają wyniki narodowych spisów powszechnych. Istotne jest nie tylko ustalenie liczby gospodarstw domowych w mieszkaniu, ale również stopnia pokrewieństwa między osobami mieszkającymi razem. Zazwyczaj wyróżnia się gospodarstwa rodzinne (zróżnicowane ze względu na typ rodziny biologicznej oraz liczbę rodzin wspólnie utrzymujących się) i nierodzinne (w tym jednoosobowe i wieloosobowe). W 2011 r. było 13 568 tys. gospodarstw domowych (w 1988 r. 11 970,4 tys., a w 2002 r. 13 337 tys.), w tym 9150 tys. (67,4%) w miastach i 4421 tys. na wsi (32,6%). Dwukrotnie większa liczba gospodarstw domowych w miastach wynika z faktu, że zamieszkuje tam więcej ludności, jak również z mniejszego rozmiaru tworzonych domostw. W ogólnej liczbie gospodarstw domowych prawie 73% stanowią gospodarstwa rodzinne (9887 tys.) i 27% nierodzinne²⁷ (3681 tys.) – oma-

²⁶ W NSP 2011 gospodarstwa domowe były wyodrębniane według definicji ekonomicznej, tzn. przy zastosowaniu kryterium wspólnego zamieszkiwania i utrzymywania się osób. Jeżeli któraś z osób mieszkających razem utrzymuje się oddzielnie, to tworzy oddzielne jednoosobowe gospodarstwo domowe.

²⁷ W definicji spisowej gospodarstwa nierodzinne składają się z jednej lub większej liczby osób, w tym także spokrewnionych ze sobą, ale nietworzących rodziny; GUS, *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2014, s. 37, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/5/1/1/1/gospodarstwa_domowe_i_rodziny_nsp2011.pdf.

wianą strukturę ilustruje wykres 4. Na dziesięć gospodarstw domowych trzy ma charakter nierodzinny i są to zazwyczaj gospodarstwa jednoosobowe, które w $\frac{3}{4}$ tworzą mieszkańcy miast. Obserwowane w latach 2002–2011 zmiany w strukturze gospodarstw dotyczą m.in. obniżenia odsetka gospodarstw jednorodzinnych (o 3,5 pkt proc.), wzrostu zarówno odsetka domostw dwurodzinnych (o 2,4 pkt proc.), jak i tych składających się z większej liczby rodzin (o 0,4 pkt proc.) oraz nieznacznie większego udziału gospodarstw nierodzinnych (o 0,7 pkt proc.)²⁸.

Wykres 4. Gospodarstwa domowe według składu rodzinnego (w %)

Źródło: na podstawie GUS, *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2014, s. 36.

Jednorodzinne gospodarstwa domowe są dominującym typem gospodarstw rodzinnych i zazwyczaj składają się wyłącznie z członków rodziny (87%). W NSP 2011 odnotowano wzrost liczby gospodarstw jednorodzinnych, w której obecni są krewni w linii prostej starszego pokolenia, czyli rodzic/rodzice któregoś z członków rodziny (6,6% w 2002 r. i 8,6% w 2011 r.). Również członkowie gospodarstw dwurodzinnych najczęściej są spokrewnieni ze sobą w linii prostej, czyli są to rodziny rodziców i ich dziecka (95% w 2011 r.)²⁹.

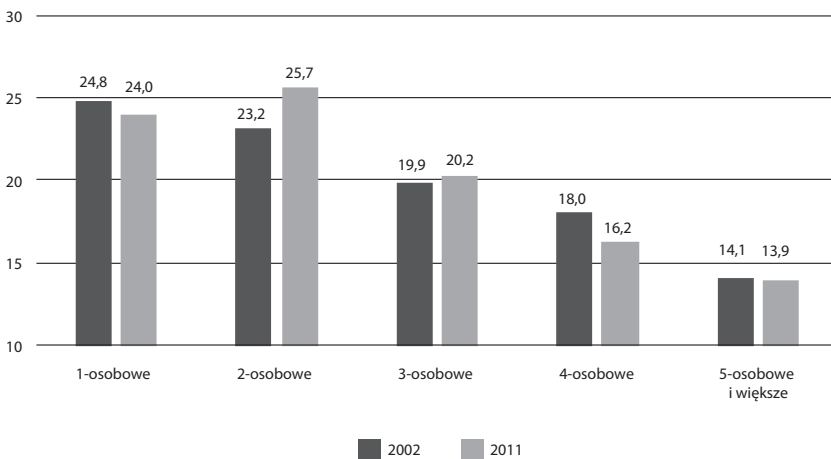
Z jednej strony nadal obserwujemy przyrost liczby gospodarstw domowych, chociaż w ostatnim okresie międzyspisowym było ich więcej tylko

²⁸ GUS, *Gospodarstwa domowe, op. cit.*, s. 37.

²⁹ *Ibidem*, s. 38–39.

o ok. 2% w stosunku do 2002 r.³⁰. Z drugiej strony zmniejsza się przeciętna liczba domowników: w 1988 r. było to 3,1; w 2002 r. już 2,84; a w 2011 r. 2,82 osoby. Jest to spowodowane przede wszystkim zmniejszeniem się dzietności polskich rodzin oraz utrzymywaniem wysokiego odsetka gospodarstw tworzonych przez jedną osobę (ok. 24%)³¹. Spadek wielkości gospodarstw domowych dotyczy miast (z 2,6 w 2002 r. do 2,54 w 2011 r.), bo na obszarach wiejskich proces został zahamowany (odnotowano wzrost z 3,33 w 2002 r. do poziomu 3,4 w 2011 r.). Efektem mniejszej liczby zawieranych małżeństw i spadku liczby urodzeń jest w szczególności zmniejszanie się odsetka gospodarstw czteroosobowych i większych (spadek o ok. 2 pkt proc.). Największy przyrost (2,5 pkt proc.) dotyczył gospodarstw dwuosobowych, tworzonych najczęściej przez młode bezdzielne małżeństwa lub związki nieformalne oraz osoby starsze. Nieznacznie zmienił się odsetek gospodarstw trzyosobowych, czyli najczęściej rodzin z jednym dzieckiem (19,9% w 2002 r. i 20,2% w 2011 r.). Zmiany w strukturze gospodarstw domowych według liczby osób przedstawia wykres 5.

Wykres 5. Gospodarstwa domowe według liczby osób w latach 2002 i 2011 (w %)

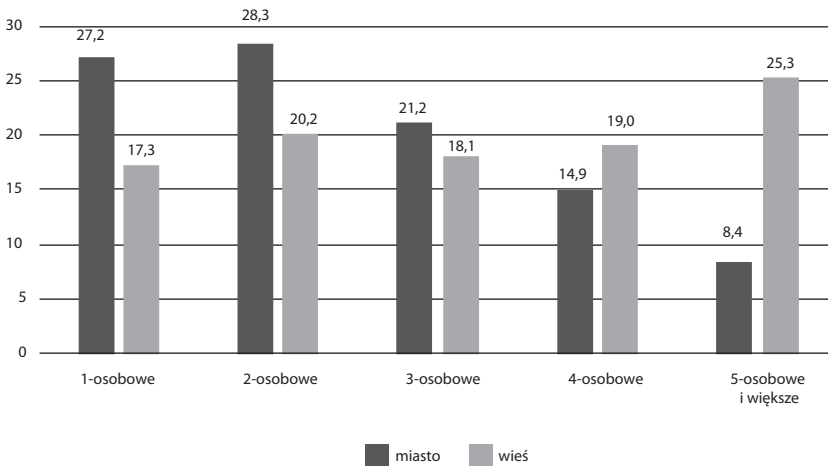
Źródło: jak pod wykresem 4, s. 27.

³⁰ W okresie międzypisowym 1988–2002 liczba gospodarstw wzrosła o 11,4%; zob. Rządowa Rada Ludności, *Sytuacja demograficzna Polski i założenia polityki ludnościowej w Polsce. Raport 2004*, cz. 2, Warszawa 2006, s. 6.

³¹ GUS, *Gospodarstwa domowe*, op. cit., s. 25.

Struktura gospodarstw domowych jest silnie zróżnicowana terytorialnie. W miastach gospodarstwa jednoosobowe i dwuosobowe w 2011 r. stanowiły 55%, w tym w szczególności wzrósł udział gospodarstw dwuosobowych (od 24,7% w 2002 do 28,3% w 2011 r.). Jednocześnie zmniejsza się liczba gospodarstw cztero- i więcej osobowych (z 26,5% w 2002 do 23,3% w 2011 r.). Z kolei na wsi gospodarstwa jedno i dwuosobowe stanowiły w 2011 r. 37,5%, natomiast gospodarstwa cztero- i więcej osobowe 44,3%. Największe różnice między miastem a wsią dotyczą gospodarstw jednoosobowych (27,2% w miastach i 17,3% na wsi) oraz pięcioosobowych i większych (8,4% w miastach i 25,3% na wsi)³², co ilustruje wykres 6.

Wykres 6. Gospodarstwa domowe według liczby osób w 2011 r. w mieście i na wsi (w %)

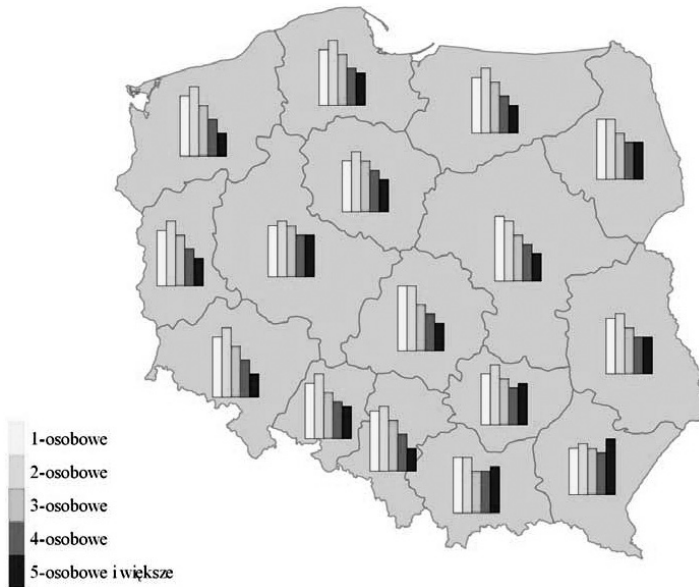
Źródło: jak pod wykresem 4.

Zmiany w liczbie gospodarstw domowych w latach 2002–2011 charakteryzują się również zróżnicowaniem regionalnym. Największy przyrost (rzędu 5–7%) odnotowano w województwach: zachodniopomorskim, podkarpackim, lubuskim, warmińsko-mazurskim, pomorskim. Z kolei największy spadek liczby gospodarstw (powyżej 4%) nastąpił w województwie opolskim i łódzkim, co jest uzasadnione przepływami migracyjnymi i strukturą wiekową mieszkańców. Analizując liczbę i strukturę gospodarstw domowych

³² *Ibidem*, s. 27.

w województwach (mapka 1), można zauważyć, że różnice dotyczą gospodarstw najmniejszych (jednoosobowych) i tych dużych (pięcioosobowych i większych). Największy odsetek gospodarstw jednoosobowych jest w województwie: mazowieckim (27,4%), łódzkim (26,2%), dolnośląskim (25,9%), a najmniejszy w: podkarpackim (19,4%) i wielkopolskim (20,5%). Z kolei największy odsetek dużych gospodarstw odnotowano w: podkarpackim (22,9%), małopolskim (19,3%), wielkopolskim (17,4%); najmniej było ich w: śląskim (10,2%), dolnośląskim (10,3%) oraz zachodniopomorskim (10,6%)³³.

Mapka 1. Gospodarstwa domowe według liczby osób oraz województw w 2011 r. (w %)

Źródło: jak pod wykresem 4, s. 30.

Kolejny ważny trend to wzrost samodzielności zamieszkiwania gospodarstw domowych. Coraz więcej młodych rodzin oraz osób samotnych preferuje oddzielne mieszkanie³⁴. Wśród 13 568 tys. gospodarstw domowych

³³ *Ibidem*, s. 30.

³⁴ W uwagach metodycznych NSP 2011 zaznaczono, iż: *Osoba samotnie mieszkająca lub mieszkająca z innymi osobami ale utrzymująca się oddzielnie tworzy odrębne, jednoosobowe gospodarstwo domowe. Gospodarstwo domowe może zajmować mieszka-*

w Polsce zdecydowana większość (prawie 81%) mieszkała samodzielnie i w porównaniu z 2002 r. nastąpił wzrost ich udziału o 8,1%. Większa dynamika zmian jest obserwowana wśród gospodarstw domowych w miastach, gdzie w 2011 r. odsetek gospodarstw zamieszkujących samodzielnie wyniósł 83,4% (w 2002 r. 77,4%). Na obszarach wiejskich było to odpowiednio 73,6% w roku 2002 i 75,7% w roku 2011³⁵.

Wśród samodzielnie zamieszkiwanych gospodarstw domowych warto uwzględnić gospodarstwa jednoosobowe i wieloosobowe, jak również obecność osób starszych (w wieku 60 lat i więcej). Zarówno w miastach, jak i na wsi gospodarstwa jednoosobowe zdecydowanie częściej były tworzone przez samotne osoby starsze (ok. 40%), co wynika z faktu opuszczenia domu przez dorosłe dzieci. Natomiast w odniesieniu do gospodarstw wieloosobowych prawie połowa z nich zajmuje mieszkanie bez osób starszych (ok. 53% gospodarstw w miastach i 40% na wsi). Ponadto na wsi był większy odsetek gospodarstw z osobami starszymi (blisko 30%, w porównaniu z prawie 19% w miastach), a większa powierzchnia użytkowa domów powoduje, że jest więcej gospodarstw wieloosobowych z osobami starszymi zajmującymi mieszkanie samodzielnie (odpowiednio 36,5% na wsi i 32,8% w miastach)³⁶.

Z danych spisowych wynika, że nastąpiły istotne zmiany w strukturze gospodarstw domowych według grup pokoleniowych. W 2011 r. nadal gospodarstwa z osobami młodymi i w średnim wieku stanowiły największy odsetek (35,7%), ale w stosunku do 2002 r. odnotowano spadek o 5 pkt proc. Wzrósł natomiast udział gospodarstw, w skład których wchodzi osoba starsza, z 17,2% w 2002 r. do 22,1% w 2011 r., jak również gospodarstw osób wyłącznie starszych w miastach (z 19% w 2002 r. do 21% w 2011 r.), na wsi bowiem ich udział w tym okresie zmalał z 18,7% do 15,8%. Równocześnie zmniejszył się odsetek gospodarstw składających się wyłącznie z osób młodych (do 29. roku życia), a większą dynamikę tych zmian odnotowano na wsi (z 6,2% w 2002 r. do 4,4% w 2011 r.). Może to być związane z późniejszym usamodzielnianiem się młodych, jak również ich edukacyjnymi i zarobkowymi migracjami. Największy odsetek gospodarstw z osobami starszymi był w grupie gospodarstw tworzonych przez osoby młode i w średnim wieku (trzy- i więcej pokoleniowe), najczęściej pięcioosobowe i większe (51% tego typu gospodarstw na wsi i 40% w mieście)³⁷.

nie/pomieszczenie samodzielnie lub dzielić je z innym gospodarstwem domowym, GUS, *Gospodarstwa domowe, op. cit.*, s. 15, 24.

³⁵ *Ibidem*, s. 31.

³⁶ *Ibidem*, s. 32.

³⁷ *Ibidem*, s. 33–35.

Rodziny w gospodarstwach domowych

W spisach powszechnych podstawą wyodrębnienia rodzin w gospodarstwie domowym jest istnienie więzi między kobietą i mężczyzną (małżeńskej lub partnerskiej) bądź więzi rodziców/rodzica z dzieckiem (dziećmi)³⁸. Jest to tzw. rodzina biologiczna definiowana jako: *dwie lub większa liczba osób, które są związane jako mąż i żona, wspólnie żyjący partnerzy (kohabitanci)³⁹ – osoby płci przeciwnej lub jako rodzic i dziecko⁴⁰*. Na tej podstawie wyróżnione zostały następujące kategorie rodzin biologicznych:

- małżeństwo bez dzieci
- małżeństwo z dziećmi
- partnerzy (związek kohabitacyjny) bez dzieci
- partnerzy z dziećmi
- samotny rodzic z dziećmi⁴¹.

W 2011 r. zarejestrowano w Polsce 10 972,5 tys. rodzin, a ich liczba zwiększyła się od 2002 r. o 505 tys. (ok. 5%). Ten wzrost wynikał przede wszystkim ze zwiększenia się o ponad 306 tys. liczby rodzin zamieszkałych na wsi. W miastach przybyło zaledwie 209 tys. rodzin. Jednak różnica ta nie odzwierciedla większej skłonności mieszkańców wsi do zakładania rodzin, ale wynika z postępującego od 2000 r. kierunku przemieszczeń ludności z miast na wieś, najczęściej do gmin podmiejskich skupionych wokół dużych miast⁴². W okresie międzypisowym uległa zmianie również struktura rodzin (wykres 7). Dominującym typem rodziny wciąż pozostaje małżeństwo (ponad 74% ogółu rodzin), w tym prawie 50% stanowiły małżeństwa z dziećmi i niecałe 25% związki bezdzietne. Od 2002 r. liczba małżeństw z dziećmi zmniejszyła się z 5860 tys. w 2002 r. do 5457 tys. w 2011 r., co oznaczało spadek odsetka o ponad 6 pkt proc. Natomiast wzrosła liczba małżeństw bez dzieci, z 2370 tys. w 2002 r. do 2696 tys. w 2011 r. (odsetek podniósł się o 1,9 pkt proc.). Zmiany te przede wszystkim dotyczyły mał-

³⁸ W spisach powszechnych dzieckiem określa się osobę w każdym wieku, która pozostaje w gospodarstwie domowym wraz z obojgiem lub jednym z rodziców (również pasierbów i dzieci przysposobione), por. GUS, *Gospodarstwa domowe, op. cit.*, s. 21.

³⁹ Po raz pierwszy partnerzy zostali wyodrębnieni jako oddzielny typ rodziny biologicznej w NSP 2002. We wcześniejszych spisach związki kohabitacyjne wykazywano łącznie z małżeństwami.

⁴⁰ GUS, *Gospodarstwa domowe, op. cit.*, s. 21.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, s. 43.

żeństw zamieszkałych w miastach. Ubytek rodzin z dziećmi wyjaśniany był zarówno zmianami w zakresie małżeńskości, jak i w poziomie płodności (odkładanie macierzyństwa i niższa dzietność kobiet).

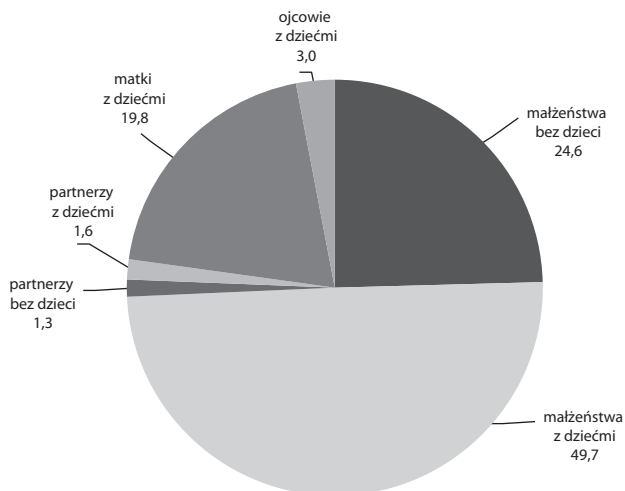
W tym czasie wzrosła liczba i odsetek rodzin niepełnych, tworzonych przede wszystkim przez matki z dziećmi. W 2011 r. było 2174 tys. matek samotnie wychowujących dzieci i ok. 329 tys. ojców z dziećmi, co stanowiło prawie 23% ogółu rodzin. Od 2002 r. liczba matek samotnie wychowujących zwiększyła się o 21%, a liczba ojców o prawie 42% i chociaż $\frac{2}{3}$ tych rodzin mieszkało w mieście, to większą dynamikę zmian odnotowano na obszarach wiejskich (wzrost o ponad 30% samotnych matek i o 47% samotnych ojców)⁴³.

Kolejnym typem rodzin biologicznych, których liczba zwiększyła się, były związki partnerskie. W 2002 r. było ich 197 tys., a w 2011 r. 316 tys., z tego ponad połowa wychowywała dzieci, jednakże w strukturze rodzin partnerzy z dziećmi stanowią ok. 1,6% (w 2002 r. było to 1,1%)⁴⁴.

Ponad 79% tych związków mieszkało w miastach, gdzie również odnotowano większą dynamikę zmian (liczba kohabitacji wzrosła tam o 80%, natomiast na wsi o 23%).

Wykres 7. Typy rodzin biologicznych

(w %)

Źródło: jak pod wykresem 4, s. 45.

⁴³ *Ibidem*, s. 45.

⁴⁴ *Ibidem*.

Występowanie poszczególnych typów rodzin biologicznych jest zróżnicowane regionalnie. Jeżeli chodzi o małżeństwa i parterów z dziećmi, to przy ogólnym wskaźniku dla kraju 51,3%, największy ich odsetek odnotowano w województwach: podkarpackim (56,4%), wielkopolskim i małopolskim (ponad 54%); natomiast najmniejszy w: dolnośląskim (47%), zachodniopomorskim i łódzkim (ponad 48%). Te trzy ostatnie województwa charakteryzowały się najwyższym udziałem rodzin niepełnych (odpowiednio 25,8%, 24,4%, 24,8%; przy średniej dla kraju 22,8%). Najniższy odsetek rodziców samotnie wychowujących dzieci był w województwach: wielkopolskim (20,7%), śląskim (21%) i podkarpackim (21,7%). Rodziny bez dzieci, przy średniej krajowej 25,9%, największy udział miały w województwach: śląskim (28,3%), zachodniopomorskim, łódzkim i dolnośląskim (po 27%); a najmniejszy w: podkarpackim (21,9%), małopolskim (23,1%) oraz podlaskim (24,6%)⁴⁵.

Rodziny z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu

W spisach powszechnych wyodrębnia się spośród wszystkich rodzin te, które wychowują dzieci do lat 24⁴⁶. Określenie liczby i struktury takich rodzin jest szczególnie istotne w kontekście prowadzenia polityki społecznej państwa⁴⁷. W 2011 r. odnotowano 8130,9 tys. rodzin z dziećmi, z czego ok. 67% utrzymywało dzieci poniżej 25 lat. W okresie międzypisowym liczba takich rodzin zmniejszyła się o ok. 10%, z 6079 tys. w 2002 r. do 5458 tys. w 2011 r., a odnotowany ubytek dotyczył przede wszystkim rodzin w miastach (-580 tys.). Było to również konsekwencją zmian w strukturze wiekowej ludności, tzn. zmniejszyła się o 18% liczba dzieci do 24. roku życia (10808,7 tys. w 2002 r. i 8869,8 tys. w 2011 r.)⁴⁸.

W strukturze rodzin z dziećmi na utrzymaniu (wykres 8) dominują małżeństwa (prawie 74%). Chociaż ich udział spadł od 2002 r. o 6,3 pkt proc. (w tym czasie ubyło również małżeństw), to wychowywały 77% ogółu dzieci w wieku 0–24 lata (6815 tys.). Natomiast zwiększył się o odsetek samotnych matek, samotnych ojców i partnerów z dziećmi na utrzymaniu (wzrost odpowiednio o 4,2 pkt proc., 0,9 pkt proc., 1,2 pkt proc.). Zmniejszanie się liczby rodzin z dziećmi na utrzymaniu dotyczy przede wszystkim małżeństw z dziećmi (ubyło ich 837 tys.), natomiast wzrosła liczba rodzin

⁴⁵ *Ibidem*, s. 46.

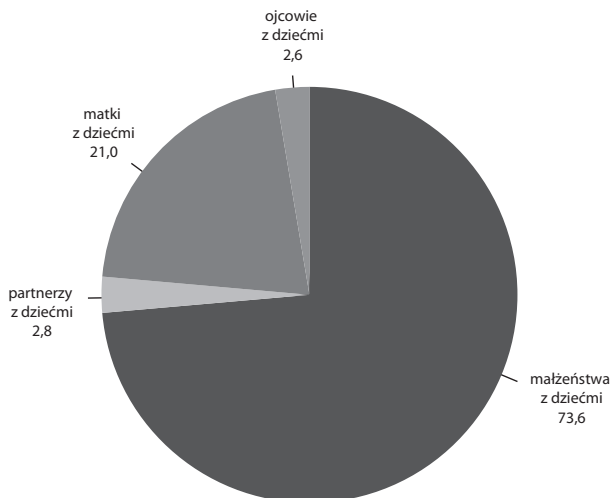
⁴⁶ Są to dzieci nieposiadające własnego źródła utrzymania i pozostające na utrzymaniu innej osoby wchodzącej w skład gospodarstwa domowego, GUS, *Gospodarstwa domowe*, *op. cit.*, s. 21.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 47.

⁴⁸ *Ibidem*.

niepełnych i związków partnerskich (odpowiednio o 162 tys. i 53 tys.). Rodziny niepełne i związki partnerskie z dziećmi częściej występowały w miastach (odpowiednio 68% i 74%), ale można zauważyć, większą dynamikę zmian na obszarach wiejskich⁴⁹.

Wykres 8. Rodziny z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu według typu rodziny
(w %)

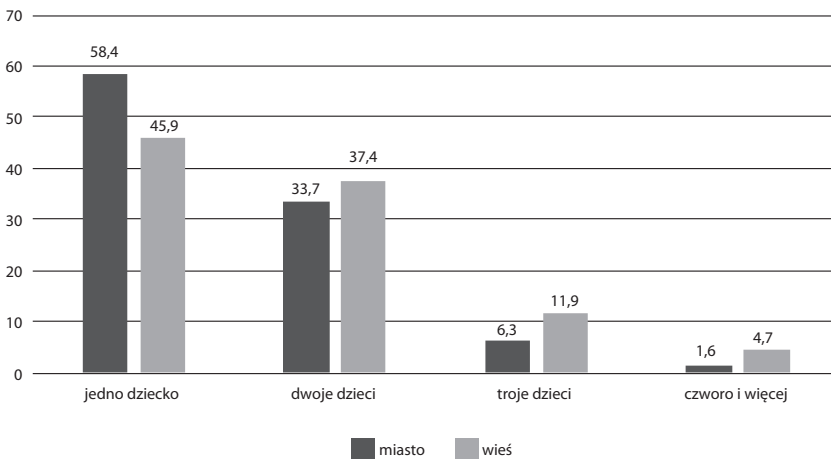

Źródło: jak pod wykresem 4, s. 48.

Jeżeli weźmiemy pod uwagę wielkość rodzin z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu, to ponad 53% stanowiły rodziny z jednym dzieckiem, z dwojgiem było ponad 35%, z trojgiem 8,6%, a z czworgiem i więcej 3%. Przy czym widoczne jest zróżnicowanie terytorialne w zakresie modelu rodziny (wykres 9). W mieście rodziny jedynaków stanowią wyższy odsetek niż na wsi (różnica 12,5 pkt proc.). Natomiast na wsi jest większy udział rodzin wielodzietnych, wychowujących troje i więcej dzieci (różnica 8,7 pkt proc.). Ta prawidłowość z różnym nasileniem występuje we wszystkich typach rodzin. Największy odsetek jedynaków jest wychowywany w rodzinach niepełnych w mieście (ok. 78% samotnych ojców i 69% samotnych matek). Natomiast wśród małżeństw i związków partnerskich mieszkających na wsi jest najwyższy odsetek rodzin wielodzietnych (odpowiednio 18,4% i 17,6%).

⁴⁹ *Ibidem*, s. 48.

Wykres 9. Rodziny z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu według liczby dzieci i miejsca zamieszkania (w %)

Źródło: jak pod wykresem 4, s. 49.

Rodziny niepełne

W 2011 r. było 2503 tys. rodzin niepełnych, w tym prawie 1288 tys. z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu, co stanowiło 30,8% ogółu rodzin z dziećmi i 23,6% wśród rodzin z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu (w 2002 r. było odpowiednio 25,4% i 18,5%). Samotni rodzice wychowywali 20% dzieci do lat 24 na utrzymaniu (1814 tys.). Możemy mówić o feminizacji rodzin niepełnych, bo 89% z nich stanowią matki z dziećmi (w 2011 r. było 1144 tys. samotnych matek i 144 tys. samotnych ojców). Na przyczyny powstawania rodzin niepełnych pośrednio wskazuje struktura samotnych matek: 39% to mężatki, których mężowie nie przebywali w gospodarstwie domowym co najmniej od 3 miesięcy; 28% to rozwódki, 23% panny i 9,5% wdowy. W miastach wyższy był odsetek kobiet rozwiedzionych (32%), natomiast na wsiach jeszcze większy udział kobiet zamężnych (44,5%) i wdów (14%). Od 2002 r. znacząco wzrosła liczba matek i ojców wychowujących dzieci, którzy nigdy nie byli w związku małżeńskim. W 2011 było 264 tys. panien i 24 tys. kawalerów wychowujących samotnie dzieci (w 2002 r. odpowiednio 178 tys. i 7,4 tys.). Ten wzrost, szczególnie w odniesieniu do mężczyzn, może wiązać się z częstszym pozostawianiem w związkach nieformalnych, które są bardziej narażone na ryzyko rozpadu. W ujęciu międzywojewódz-

kim najmniejszy odsetek rodzin niepełnych odnotowano w województwie podkarpackim (20%), a największy w dolnośląskim i zachodniopomorskim (28% i 27%)⁵⁰.

Rodziny wielodzietne

W 2011 r. było 1008 tys. rodzin wielodzietnych, w tym prawie 627 tys. z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu. Stanowiło to 12,4% ogółu rodzin z dziećmi i 11,5% wśród rodzin z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu (w 2002 r. było odpowiednio 17,2% i 16,8%). Od poprzedniego spisu liczba rodzin z co najmniej trójką dzieci na utrzymaniu zmniejszyła się o ok. 39%. Rodziny wielodzietne w 80% tworzą małżeństwa, a w odniesieniu do rodzin z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu 83%. Rodzice samotnie wychowujący troje i więcej dzieci w tej grupie wiekowej to ok. 14%. W rodzinach wielodzietnych wychowywało się 24% dzieci do lat 24 na utrzymaniu (2115 tys.). Prawie 60% rodzin wielodzietnych mieszka na wsi, a w odniesieniu do rodzin z czworgiem i więcej dzieci jest to ponad 67% (było ich w 2011 r. 184,7 tys. na wsi i 88,6 tys. w mieście). Odnotowano również zróżnicowanie regionalnie – największy odsetek rodzin wielodzietnych wśród rodzin z dziećmi na utrzymaniu był w województwie opolskim (ponad 16%), a najmniejszy w dolnośląskim i pomorskim (ok. 9%)⁵¹.

Podsumowanie

Podstawą tworzenia większości rodzin w Polsce jest małżeństwo, dlatego też zmiany dotyczące liczby małżeństw czy też wzorca wchodzenia w związek mają bezpośredni wpływ na sytuację demograficzną rodzin. Obserwowane od lat tendencje dotyczą przede wszystkim opóźniania wieku zawierania małżeństw i rodzenia dzieci, jak również ograniczania liczby potomstwa (małodziętność jako dominujący model). Najczęstszym typem rodziny jest małżeństwo z dziećmi, jednakże ich liczba systematycznie spada. W 2011 r. było 5457 tys. małżeństw z dziećmi, z tego ponad 4017 tys. miało dzieci do lat 24 na utrzymaniu. Wychowywały 77% ogółu dzieci w tej grupie (6815 tys.).

Tradycyjne formy życia rodzinnego podlegają powolnym przekształceniom określanym jako destabilizacja i deinstytucjonalizacja. Wzrasta liczba par poprzedzających małżeństwo kohabitacją, spada skłonność do ślubów

⁵⁰ *Ibidem*, s. 51.

⁵¹ *Ibidem*, s. 53.

wyznaniowych, przybywa osób wybierających życie w związkach nieformalnych (197 tys. w 2002 i 316 tys. w 2011). Ponadto znacznie zwiększyła się liczba rozwodów (z 42 tys. w 2000 r. do 66 tys. w 2014 r.) oraz urodzeń pozamałżeńskich (z 45 tys. w 2000 r. do 90 tys. w 2014 r.). Wyniki ostatniego spisu wskazują na wzrost liczby rodzin niepełnych i związków partnerskich z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu (w 2011 r. było to odpowiednio 1288 tys. i 152 tys.). Samotni rodzice wychowywali 20% dzieci w tej grupie (1814 tys.), a partnerzy 3% (ponad 239 tys.).

Obserwuje się silne zróżnicowanie terytorialne powyższych procesów i zjawisk demograficznych dotyczących rodzin, co rodzi potrzebę pogłębionych badań celem właściwego zdiagnozowania przyczyn i uwarunkowań, np. wpływ ruchów migracyjnych i sytuacji społeczno-ekonomicznej w regionie. Szczególnym wyzwaniem dla polityki ludnościowej państwa jest wzrost liczby rodzin niepełnych, jak również spadek liczby rodzin wielodzietnych (z 1024 tys. w 2002 r. do 626,8 tys. w 2011 r.), w których obecnie wychowywane jest 24% dzieci do 24. roku życia (2115 tys.).

Bibliografia

- GUS, *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2014, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/5/1/1/l_gospodarstwa_domowe_i_rodziny_nsp2011.pdf.
- GUS, *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2013, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_ludnosc_stan_str_dem_spo_NSP2011.pdf.
- GUS, *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2014 roku*, Warszawa 2015, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/12/5/1/podstawowe_informacje_o_rozwoju_demograficznym_polski_do_2014.pdf.
- GUS, *Struktura ludności, tabl. 2. Ludność, ruch naturalny i migracje w latach 1946–2014*, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/16/1/1/tablica_2.xls.
- Matysiak A. i in., *Między zmianą światopoglądową a ograniczeniami dnia codziennego: Jakie przyczyny przemian rodziny w Polsce? Jakie rekomendacje dla polityki?*, Instytut Statystyki i Demografii, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2013.
- „Rocznik Demograficzny GUS” 2015, http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/3/9/1/rocznik_demograficzny_2015.pdf.

Rządowa Rada Ludnościowa, *Sytuacja demograficzna Polski i założenia polityki ludnościowej w Polsce. Raport 2004, cz. 2*, Warszawa 2006.

Rządowa Rada Ludnościowa, *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2013–2014*, Warszawa 2014, http://bip.stat.gov.pl/download/gfx/bip/pl/defaultstronaopisowa/461/1/1/raport_rrl_2013-2014.pdf.